

Ведомстволор аралык диссертациялык
совет Д. 10. 05.269

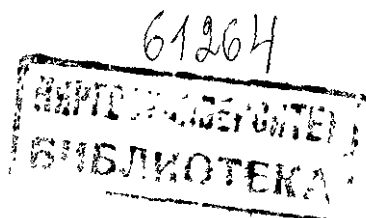
Кол жазма укугунда
УДК: 894.341; 82-1/-9-7

Акунов Эмилбек Бердибаевич

ЭСЕНГУЛ ИБРАЕВДИН ПОЭТИКАЛЫК
ДУЙНӨСҮ

10. 01. 01 - кыргыз адабияты

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек-2005

Иш Кыргыз Республикасынын Илимдер улуттук академиясынын
Манастануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунда
аткарылды

Илимий жетекчи: Кыргыз Республикасынын Илимдер улуттук
академиясынын корреспондент-мүчөсү, филология
илимдеринин доктору, профессор **А.Садьков**

Официалдуу оппоненттер: филология илимдеринин доктору, профессор
Кыргыз Республикасынын эл жазуучусу
К.Асаналиев
филология илимдеринин кандидаты, доцент
С.Карымшаков

Жетектөөчү мекеме: К.Тыныстанов атындагы Ысыккөл мамлекеттик
университетинин кыргыз адабияты кафедрасы

Диссертация 2005-жылдын « 3 » июнундо саат «14.00» дө Жусуп
Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетине (тең уюштуруучу
КРИУАнын Манастануу жана көркөм маданияттын улуттук борбору)
караштуу түзүлгөн филология илимдеринин доктордук (кандидаттык)
диссертацияларды коргоо боюнча Д.10.05.269 Ведомстволор аралык
Диссертациялык советинин жыйынында корголот.

Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265 - а

Диссертация менен Жусуп Баласагын атындагы
Кыргыз Улуттук университетинин илимий китепканасынан таанышууга
болот.

Автореферат 2005-жылдын 29 апрелде таркатылды

Диссертациялык советтин окумуштуу
катчысы, филология илимдеринин
кандидаты

Н.Б.Омурзакова

Иштин жалпы мүнөздөмөсү

XXкылымдын алкагында кыргыз мамлекети эгемендүүлүккө ээ болуп, үчүнчү миң жылдыкка карай өз алдынча өнүгүү жолуна түштү. Буга чейин көптөгөн муундардын аракети менен жаралып, кыйла көрөңгөлөнүп калган көркөм өнөр, адабият жана тарыхыбызды бурулуш доордо кайрадан электен өткөрүп, чыныгы жана утурумдук баалуулуктарды ар бирин өз ордуна коюу милдети азыркы учурдун үлүшүнө туш келди. Мындай чоң жана татаал милдетти жүзөгө ашыруу аз эмес илимий камылганы, дүйнөлүк көркөм процесс туурасында кеңири кабардар болууну талап кышат.

«Бир жазгандардын баары эле өз жүзүн көрсөтө албайт, аны алп акын гана көрсөтө алат, экинчиден, жеке адамдын баары эле изилдөөгө татый бербейт, анын эң алдынкылары гана буга татыктуу...»¹ - деп, өз учурунда В.Г.Белинский айтып кеткен экен. Ушул багытта кеп учугун уласак, кыргыз журтчулугуна кеңири таанымал инсан, чыгармачылык диапозону кыйла кеңири калемгер, поэзиянын дээрлик бардык жанрларында үзүрлүү эмгектенип, кыргыз элинин нукура улуттук духун алып жүргөн лирикалык ыфларды жана поэмаларды, коомдук өнүгүүгө кедерги болуп жаткан эски замандын саркындыларын жана терс көрүнүштөрүн ашкерелеген сатиралык чыгармаларды, сезимтал бөбөктөрдүн жан-дүйнөсүн сергек чагылдырган ырларды жараткан Кыргыз эл акыны Эсенгул Ибраевдин көркөм дүйнөсү бүгүнкү күнгө чейин илимий мүнөздө ачыша элек.

Теманын актуалдуулугу

Эсенгул Ибраевдин поэтикалык дүйнөсү бүгүнкү күндө атайын кеңири иликтөөгө муктаж. Биздин колдо айрым адабиятчылар жана окурмандардын саналуу гана макалалары бар. Аларда К.Артыкбаев, А.Садыков, Л.Үкүбаева жана башкалар акындын рухий дүйнөсүнүн оригиналдуулугуна жалпы жонунан баа беришет. Биздин диссертациялык ишибиз таланттуу акын жана сатирик Эсенгул Ибраевдин чыгармачылык өнөркана өзгөчөлүгүн ачууга арналган алгачкы атайын изилдөө болуп эсептелинет. Акындын поэтикалык дүйнөсүн мүмкүн болушунча ар тараптан иликтеп, андагы салттуулук менен жекеликтин карым-катнашын, поэзиясынын идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүктөрүн конкреттүү талдоолор аркылуу көрсөтүп, Э.Ибраевдин кыргыз адабиятында алган ордун аныктоо бүгүнкү күндө илимий

¹ Белинский В.Г. Тандалган чыгармалар. - Ф.: Кыргызстан, 1973. - 13-бет.

жана практикалык зарыл маселелердин катарында турушу диссертациялык теманын актуалдуулугун аныктайт.

Изилдөөнүн объектиси

Э.Ибраевдин лирикасы, балдарга арналган чыгармалары, сатиралары, тамсилдери, достук азилдери жана поэмалары иликтөөнүн объектисин түзөт.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери

-акындын чыгармачышыгынын алгачкы башаттарын, көркөм-поэтикалык табиятын ачуу;

-балдарга арналган чыгармаларынын өзгөчөлүгүн аныктоо;

-лирикасындагы салттуулук менен жекеликтин карым-катнашын жиктеп көрсөтүү;

-сатиралык чыгармаларындагы, тамсилдериндеги, достук азилдериндеги поэтикалык табылгаларга, алардыга идеялык-тематикалык өзгөчөлүктөрүнө талдоо жүргүзүү;

-поэмаларынын сюжеттик түзүлүшүнө, композициясына жана образдар системасына мүнөздөмө берүү

Иштин жаңылыгы

Э.Ибраевдин балдарга арналган чыгармаларына, лирикасына, поэмаларына, сатираларына, тамсилдерине, достук азилдерине биринчи жолу системалуу илимий талдоо жүргүзүлүп, алардын негизги идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүктөрү көрсөтүлгөндүгүндө. Э.Ибраевдин көркөм дүйнөсүн изилдөө, окуп үйрөнүү жалпы кыргыз адабияты үчүн салмактуу салым болмок, анткени мындай залкар инсандын чыгармачылыгынын бүгүнкү күнгө чейин кеңири планда изилденбей келиши адабият таануу илиминдеги бөксө жерлердин бири болчу.

Изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негизи

Дүйнөгө аттары кеңири таанымал В.Г.Белинский, Н.Г.Чернышевский, Н.А.Добролюбов, М.Горький жана башкалардын адабий-теориялык ойлору, кыргыз адабият таануу илими менен сынынын көрүнүктүү өкүлдөрү К.Артыкбаев, К.Асаналиев, А.Садыков, А.Акматалиев, С.Байгазиев, М.Борбугулов, К.Даутов, Л.Үкүбаева, А.Мусаевдердин эмгектеринде иштелип чыккан методологиялык жоболор ишти аткарууда теориялык таяныч иретинде пайдаланылды.

Изилдөөнүн практикалык мааниси

Диссертациялык иш монография түрүндө жарыяланып, жогорку окуу

жайларында кыргыз адабиятынын тарыхын окууда пайдаланылмак. Ошондой эле орто мектептин мугалимдери, адабият күйөрмандарына да кызмат кылып бермек. Эмгектин практикалык мааниси ушундай жагдай менен түшүндүрүлөт.

Изилдөөнүн апробацияланышы

Диссертациялык иш КРИУАнын Манастануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун Проблемалык, Окумуштуулар Кеңештеринде талкууланып, коргоого сунуш кылынган. Иштин негизги мазмуну Улуттук аттестациялык комиссия тарабынан чектелген журналдарда, Улуттук университеттин «Кабарларында» жарыяланган. Ошондой эле илимий конференцияларда жасалган докладдарда, билдирүүлөрдө чагылдырылган.

Иштин структурасы

Иш киришүүдөн, эки главадан, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат.

Изилдөөнүн мазмуну

Киришүүдө иштин актуалдуулугу негизделип, максаты, милдети, илимий жаңылыгы, практикалык мааниси аныкталып, изилдөө методологиясы жана методикасы, апробацияланышы, структурасы белгиленди.

Иштин биринчи главасы «**Акындыктын машакаттуу жолунда**» деп аталып, биринчи параграфта Э.Ибраевдин чыгармачылыгынын булактары, көркөм поэтикалык башаттары, балдарга арналган чыгармаларынын өзгөчөлүктөрү иликтенди.

Э.Ибраев жөнөкөй элпек тил менен балдардын жаш өзгөчөлүгүнө туура келгендей, жан-дүйнөсүн ойготоор чыгармаларды жаратып, аларга адеп-ахлактык акыл-кеңештерин берип келет. Ырларында жаш жеткинчектерди достукка, ынтымакка, эли-жерин сүйүүгө, эмгекчилдикке, жаман адаттардан оолак болууга чакырат.

Эсенгул Ибраев биринчи ырлар жыйнагын 1964-жылы «Бөбөгүм» деген ат менен жарыялаган эле. Китепте бөбөктөрдүн Ата-Журтка болгон ууз сүйүү сезимин ойготууга, аларды ак ниеттүүлүккө, эмгекке, патриоттуулукка тарбиялоого арналган ырлары орун алган. Ошондой эле жыйнакта өспүрүмдөрдүн турмушка, жаратылышка карата көз-караштарын калыптандырууга багытталган татынакай көркөм туундулары да көп. Акындын бул жыйнагы жөнүндө «Алгалоо жолундагы акын» деген макаласында Б.Аракеев: «Э.Ибраевдин балдар жөнүндө жаза ала тургандыгы

жана аларды балдарга жеткире билгендиги «Бөбөгүм» жыйнагынан эле көрүнөт, акын балдарга куру акылын айта бербейт, жасалма дидактикадан качат, тескерисинче, баланын өз баамына коёт, ал маселени балдар өздөрү чечкендей кышып собол таштайт»¹-деген пикирин айтат. Биз бул ойго толук кошулабыз. Э.Ибраевдин акындык көрөңгөсүнүн байлыгын, балдар турмушун терең билгендигин жана аларга карата чыгармаларды жаратуу мүмкүнчүлүгү көп экендигин аталган жыйнактан даана байкоого болот.

Ал эми акын «Тай күлүк» жыйнагында бөбөктөрдүн турмуштук суроолоруна жооп табууга далаалаттанган. Мындай темадагы ырлар дүйнө таануу ырларына кирип, образдар дайыма динамикалуу, жандуу келип, балдарга эстетикалык таалим-тарбия тартуулайт. Ырлардагы ар бир образдуу элестер балага таасир этип, аларды турмуштук көрүнүштөрдү таанып билүүгө, түшүнүүгө, логикалык баамдоосун, сезимтаддыгын өркүндөтүүгө алып барат. Акындар чыгармачылыгындагы балдар адабиятына мүнөздүү болгон ушул типтеги ырларга Э.Ибраевдин 1992-жылы жарык көргөн «Өнөр издеген Өмөр» поэмасын да кошууга болот. Поэмада «эмне үчүн» деген суроого ар жактуу жооп берилип, бөбөктөрдүн табиятка карата болгон кызыгуусун арттырат. Поэмада Өмөр деген бала турмуштук суроолордун баарына жооп алат. Бул жомоктун негизги идеялык пафосун нравалык сабак түзүп, балдарды объективдүү дүйнө чындыгын, турмуш көрүнүштөрүн таанып билүүгө түрткү берет. Бул сыяктуу ырларга акындын «Кичинекей манасчы» китебиндеги «Балдар жүрөт сүйүнүп» (30-бет) аттуу ырын да кошууга болот. Анда акын кыш мезгили келгенде айлана-чөйрө, табият, жаратышыш өзгөрүүгө учурап турарын элестүү, таасирдүү сүрөттөйт. Кыш мезгилиндеги көлдүн көрүнүшүн алда кимге ачуусу келип, бук болгон адамга салыштыруу бир караганда примитивдүү көрүнгөнү менен анын мазмунуна сүнгүп кирип, ой жүгүртүп көрсөк, өтө оригиналдуу салыштыруу болуп чыга келет.

Ырдан акындын контраст түзүү чеберчилигин да байкоого болот. Ал эми Э.Ибраевдин аталган ырындагы контраст балдардын кубанычы, шаттыгы кыш мезгилинин каардуулугуна карама-каршы коюлуу менен түзүлгөн.

Акындын «Сур улак» китеби Москвада өткөн кароодо жактырылып, 1983-жылы орус, поляк тилдерине которулуп, массалык тираж менен басылып чыккан. Демек, бул жыйнак анын авторун дүйнө балдарына таланттуу акын катары таанытты дешке толук негиз бар. Поэмада автор Сур улактын «кылык

¹ Аракеев Б. Алгалоо жолундагы акын // Кыргызстан маданияты. - 1984. - 16-март.

жоругу» аркылуу эси жок тентек баланын жорук-жосундарын көркөм сүрөттөп берет. Эсенгул Ибраев балдардын кулк-мүнөзүн, ички дүйнөсүн, психологиялык табиятын жакшы түшүнөт. Акындын поэмасынын дагы бир негизги леймотиви - эненин балага болгон сүйүүсүн көрсөтүү. Кыргыз балдар адабиятында эненин сүйүүсүн куйкум сөздүн устаты Р.Шүкүрбеков «Эки бөжөк» тамсил-жомогунда күчтүү ачып берүүгө жетишкен. Анда сатирик өз бөжөктөрүнүн өмүрүн карышкырдан кандайча сактап калган эне-коёнду чебер сүрөттөгөн. Эне-коёндун бөжөктөрүнүн ордуна өз жанын кыйгандан кайра тартпай «жесе мени жесин» деп карышкырдын алдына түшүп бериши таасын тартышган көркөм деталдарды бири. Ушул эле тема Э.Ибраевдин «Сур улагында» да баяндалат. Энесинин акыл-кеңешин эсинен чыгарып, ээнбаштык кылып, үйүнөн алыс кетип калган тентек улак кызыктуу окуяга кабылат. Камыштын ар жагынан чыккан күчүктү карышкыр экен деп чочуп кетип, таштан буту тайгаланып сууга агып жөнөйт. «Көп баскан аяк бок басат» демекчи, тентек улактын бул жорук-жосуну аркылуу кимде-ким сөз укпай, өз билгенин кыла турган болсо, анын соңу кейиштүү болорун балдарга эскертет.

Күргүштөгөн чоң дайра тентекти агызып жөнөгөндө күчүк жардамга келип, аны эптеп жээкке алып чыгарат. Эл макалында айтылгандай күчүк Сур улактын аны сүзгүлөп, уруш салганына карабай «таш ыргытканга, аш ыргытат». Тентекке жасаган күчүктүн гумандуу мамилеси ага сабак болуп: «Такыр таштап Сур улак, // Тентекигин, шоктугун. // Ошол күндөн бер жакка, // Улантууда достугун...»¹ Поэмада акын балдарды тартиптүүлүккө, тилалчаактыкка, ынтымакка, достукка чакырат. Аталган чыгарма өз кезегинде улуттук балдар адабиятында гана эмес, дүйнөлүк баддар адабиятында да ийгиликке ээ болуп, жогору бааланган.

Э.Ибраев балдар дүйнөсүн нукура турмуштук жагдайларда чагылтып сүрөттөйт. Бул анын реализминин бир өзгөчөлүгү катары каралууга тийиш.

Экинчи параграф **«Акындын лирикасы: салттуулук менен өзүнчөлүктүн карым-катнашы»** деп аталып, мында акындын лирикасынын негизги өзөгүн түзгөн Ата Мекен, махабат, пейзаждык, философиялык сыяктуу темалары талдоого алынат.

Сынчы К.Даутовдун: «өз стихияндан, өз ойлоо формандан ажыроо, талантынын табиятына туура келбеген жанр менен убаралануу чыныгы

¹ Ибраев Э. Сур улак. - Ф.: Мектеп, 1980. - 58-б.

чыгармачыл киши үчүн өзүнчө жаңылгандык болот»,¹ - деген пикири бар. Ушул жагдайдан чыгып кеп козгосок, «чыныгы турмушунда өзү көрүп, билип турган реалдуу нерселерди ошол калыбында туюп, өзү түздөн-түз ошондон алган таасирлерин, ой-толгоолорун кагаз бетине түшүрүп бере албай, турмушту башкалардын чыгармалары аркылуу көрүп, башкалардын чыгармалары аркылуу жазган авторлордон» табигый таланты, чыгармачылык принциби, почерки менен кескин айырмаланган көркөм сөз чебери Эсенгул Ибраев адабияттын босогосун адеп аттагандан эле кош тизгинди: лирика менен сатираны өзүнүн акындык дараметине жараша өнүктүрүп келгендигин белгилемекчибиз. Адатта ар бир эле калемгер үчүн өзү жактырган чоң, кичине жанрларын бирдей деңгээлде өздөштүрүп, бирдей темпте өнүктүрүп жүрүп олтуруу оңойго турбайт. Дагы тагыраак айтсак, мындай жүктү аркалоого ар кимдин эле чыгармачылык мүмкүнчүлүгү, рухий көрөнгөсү жетиштүү боло бербейт. Канчалык көшөрүп эмгектенсе да, табийгат тартуулаган шык-жөндөмү, акыл-билими, турмуштук камылгасы бөксө болсо, асыраган жанрларынын же тигинисин, же мунусун зарыл касиеттеринен өксүтүп коёру бышык. Ушул жагдайдан алып караганда, Э.Ибраевдин поэтикалык чыгармалары тууралуу башкача таризде сөз жүрүүгө тийиш. Анткени, акын өз мүмкүнчүлүгүнө жараша улуттук сатира жанрынын өнүгүшүнө бараандуу салым кошуу менен катар лирикалык поэзияда да көзгө толумдуу туундуларды берүүгө жетише алды.

Эгерде чындыкка объективдүү мамиле жасасак, улуттук поэзиябыздын өрүшүндө эчен курдай жазыла берип эскирип деле бүткөнсүгөн эбактан тааныш темаларда жазылган граждандык, философиялык, пейзаждык, сүйүү лирикасы, биз жогоруда эскерткендей, Э.Ибраевдин да, «поэтикалык имаратынан» орун алган. Бирок, бул көркөм адабияттагы мурункулардын жазгандарын механикалык түрдө көчүрүү же тууроо дегендикке жатпайт.

Акындын «поэтикалык имаратына» баам салганыбызда көзгө түшкөн нерселердин орчундуусу - махабат лирикасы десек жаңылышпаган болор элек.

Дегинкиси, Э.Ибраевдин поэзиясында махабат лирикасы сан жагынан да, сапат жагынан да оозго апаарлык орунду ээлет. Буга акындын жыйырмадан ашуун жыйнактарын барактап чыккан окурман кадиксиз ишенет. Белгилей кетүүчү нерсе, жыйнактардагы махабат саптары лирикалык каармандын

¹ Даутов К. Жаны чектерге. - Ф.: Кыргызстан, 1980. - 195-б.

чыныгы кумарлануусунун поэтикалык туундусу. «Акырын күлсөң мунайым, // Уялтат көктүн Күн, Айын. // Атайлап жасап койгондой // Айкашкан акыл, чырайың...»¹, «Ой карындаш, оолжуган, созулган, // Ак куу болбо ак булутка кошулган. // Карегинди катпай бери жылмайып, // Карап койчу, от алайын отундан...»², «Жарык кылып сансыз жылдыз арасын, // Саратанда чолпон болуп жанасың. // Төкпөй-чачпай көргүң келсе өзүңдү, // Менин гана карегимден табасың...»³

Мисалга тартылган ыр түрмөктөрүнүн биринчисинде «Күн», «Ай», «Ак куу», «Чолпон» өңдүү традициялуу сөз каражаттары сенек формасында колдонулбайт, андай болгондо ырдын эч кандай таасири болбой калмак. Ааламга жарык берип турган керемет көрүнүштөр «Күн», «Ай» ырда лирикалык каармандын «мунайым күлкүсүн» образдуу кылып күчөтүп берүү максатында чебер пайдаланылат. Кыргыз акындарынын көпчүлүк ырларында сүйгөн адамын (кызын), анын сулуулугун көбүнчө Күнгө, Айга, маселен, ажарын Айга, күлүшүн Күнгө салыштырган трафареттик кайталоолор кезиккен учурлар арбын. Ырда сулуунун күлкүсүн акын тескерисинче «чырайына куп келишип көктүн Күнү менен Айын уялттырып» сүрөттөшү изденүүнүн натыйжасындагы табылгасы болуп саналат. Ал эми экинчи жана үчүнчү ыр сабактарында «ак куу», «чолпон» деген салыштыруулар ырда өзүнүн кызматын жаңыртып, чыгарманын эмоционалдык таасири күчтүү берилет. «Ак куу болуп, ак булутка кошулчудай созулган карындаштын» ошол караштагы «оттуу көзүнөн от алууну эңсеп» жай саратанда сансыз жылдыздан чолпон болуп бөлүнгөн сулуунун келбетин лирикалык «мендин» каректеринен издеп табышын өтүнөт.

Э.Ибраевдин поэзиясында махабат лирикасы сыяктуу эле пейзаж лирикасы да бөтөнчө орунду ээлери талашсыз. Түпкүлүгүндө Э.Ибраев жаратышыш көрүнүшүн сөз боёгу менен чебер тартууга шыктуу. Акындын пейзаждык лирикаларына абай салганыбызда биз анын калеми аркылуу табият кооздугун элестүү формада тартып бере алган уникалдуу сүрөткер экенине толук ынанабыз. Таланттуу лирик кай бир калемгерлердей жаратышыштын жандуу кубулуштарына сырттан гана байкоо салып тим болбой, өзүнүн ички драматизмин, психологиялык абалын ырларында ыктуу жуурулуштуруп жиберет да, окурмандын ой-дүйнөсүнө өзгөчө эстетикалык таасир тартуулайт.

¹ Ибраев Э. Закымдар. - Ф.: Мектеп, 1979. - 119-120-б.б.

² Ибраев Э. Белес. - Ф.: Кыргызстан, 1984. - 84-б.

³ Ибраев Э. Дабан. - Ф.: Адабият, 1993. - 172-б.

Акындын ырларынын бардыгы дээрлик кыргыз профессионал поэзиясын, анын ичинде пейзаж лирикасын сапаттык жактан байытууга салым кошкон шедевр десек болот. Арасында оригиналдуу салыштыруулар, метафоралар жана башка поэтикалык каражаттар менен ыктуу шөкөттөлгөн түрмөктөр, саптар көп. Аларда бутага алынган объектилер кол менен «сезип кармалап көргөндөй» таасын, элестүү тартылып берилет. «Үйлөгөндөй бээ желини тарсайып, // Үшкүрүнөт өзөн суусу кашкайып. // Көк шиберге көмкөрүлгөн чыныдай, // Көркүн ачат ак өргөлөр маңкайып. // Соргок саба керегеге тирелип, // Уз кымыз кардын тебет чиренип...»¹

Келтирилген ыр саптарында жайлоонун көрүнүшү, өзөн суусу сүткө толгон бээ желинине, ак өргөөлөрү көмкөрүлгөн чөйчөккө салыштырылып, токчулукту, молчулукту супсак эле айтып койбостон, аны метафоралык ыкма менен ыктуу шөкөттөп, «кымызга соргок болгон сабаны» өтө элестүү жана образдуу берип жатат. Мындай так, даана образ жалаң гана таамай табылган салыштыруулардын («бээ желини, чыныдай»), келишимдүү, угумдуу уйкаштыктардын («тарсайып-кашкайып», «маңкайып», «тирелип», «чиренип») негизинде гана эмес, дал ошондой эле ыр сабынын аягындагы үнсүз «п» тыбышынын кайталанышы аркылуу аллитерация түзүп, ырдын ыргақтауулугун күчөтүп турат.

Мейли, кайсыл учур, кандай коомдук-саясий системанын арааны жүрүп турган кырдаал болбосун, руханий дөөлөттөрүн аздектеген улуттун сөз баккан патриот уул-кыздары ар качандан бир качан киндик каны тамган «кичи мекени» менен, ырыс-кешик ыроологон Ата-Журтунун кайталангыс улуулугу менен керемет сулуулугун рухий дараметине, талант-шыгына жараша даңазалап келишкени айгине. Рухий «казынасы» мол, поэтикалык камылгасы жетиштүү, тематикалык, идеялык-проблематикалык диапозону кең, чебер калемгерлердин бири Э.Ибраевди «Ата-Мекен акыны» (Б.Бугубаев) дешке толук негиз бар. Анткени, акындын адеп колуна калем кармап, жүрөк ышкысы менен көңүл ыргагын поэтикалык формага салып кагаз бетине түшүрүп, жадына сактап, ыр эңсеген калың окурмандарына кабак жаркып күлүп туруп, чын пейилден сунар «тартуусунун» алды да анын граждандык лирикасы десек жаңылышпайбыз.

Бизге дейре республикалык басышмалардын беттеринде Э.Ибраевдин жалпы чыгармачылыгы, анын ичинде граждандык лирикасы тууралуу

¹ Ибраев Э. Дабан. - Ф.: Адабият, 1993.-58-б.

мааракелик мүнөздөгү¹ жана портреттик макалалар,² рецензиялар³ мезгил-мезгили менен жарык көрүп, аларда авторлорунун беттеген багытына жараша ар кандай деңгээлде сөз болуп келди. Изиддөөчүлөрдүн арасынан белгилүү акын Байтемир Асаналиевдин мына бул пикирин көнүдөн четте калтырууга болбос: «Ооба, кандай гана акын болбосун, чыгармаларынын темаларын, каармандарынын мүнөз, образдарын эл-жерден, кайнаган турмуштан, коомдук окуялардан алат да, өзүнүн чыгармачылык лабораториясынан өткөрүп, көркөм боёктор менен кооздоп, эстетикалык жактан байытып туруп, кайра элге тартуулайт. Бул айтканыбыз Э.Ибраевдин чыгармачылыгына да толугу менен тиешелүү. Чыгармачылык башаты эл-жерден башталарын жакшы түшүнгөн акын ар кандай коомдук окуяларга активдүү катышуу менен бирге, ага үн кошуп, өз көз карашын, мамилесин билгизип келет. Акышды, айрыкча Ата-Журтубуздун өткөнчөгүсү менен бүгүнкүсү, келечек тагдыры түйшөлтөт. Акындын жүрөгү ар дайым эл-жер деп согот...»⁴. Буга кошумча акындын өз оозунан жазылып алынган төмөнкү сөздөрүн да кепке кыстара кеткенибиз оң болор: «Кыжалат болчу нерселер көп го... Турмушка кыжалат болосуң. Алдым-жугумдукка кыжалатсың. Көчөдө басып баратып, кайыр сурагандарга, базарда жыланайлак, жыланбаш тачке сүйрөгөн жаш балдардын эртеңине кыжалат болосун...»⁵

Булак, дарыя, көл, деңиз, океан, дегеле суу аттуунун баары дүйнөлүк поэзиянын, анын ичинде, сөзсүз, кыргыз поэзиясынын көөнөрбөс, бөксөрбөс предметине, тирүү «каарманына» айланганы белгилүү чындык. Демек, Э.Ибраевдин башкалар сыяктуу көл (жалпысынан ушундай деп эле атап коёлу) жөнүндө ыр жаратып калышы мыйзам ченемдүү көрүнүш десек болот. Арийне, акын башкаларчылап көлгө көз артып эле тим болбой, өзүнүн ошол туштагы (көлдү көз алдына келтирип, же көлдү тиктеп туруп ыр токуп жаткан учурдагы - А.Э.) психологиялык абалын, ички драматизмин, ой-сезимин ага синтездештирип жиберүүгө чебер. Ушул ыфлардагы көчөт байлаган образдуулук, романтикалуулук өндүү позитивдүү белгилер кийинки жыйнактардагы «Көлдү көрүп», «Шаркыратма», «Түнкү көл», «Сүрөттөр»,

¹ Үкүбаева Л. Ыр жаратыга, ыр тараткан акын // Эркин Тоо. - 2003. - 28 март.

² Бугубаев Б. Ата-Мекен акыны // Эркин Тоо. - 2000. - 23-авг.

³ Бапаев Х. Белестеги маек // Ала-Тоо. - 1985. - № 6.

Садыков А. Ырдап да, сындап да. // Кыргыз маданияты. - 1984. - 15-март.

⁴ Асаналиев Б. Эл-жер деп согуп жүрөгү...// Кутбилим. - 2003. - 28-март.

⁵ Ибраев Э. Ырларымдын сексен пайызын жатка билем // Кыргыз Туусу. - 2002. - 2-4-июль.

«Көлдү сүйсөн», «Сууга окшош», «Окшоштурам», «Ысык- Көлүм», «Элестейт», «Көлгө» жана башка ырларда өөрчүп, тереңдетилип жүрүп олтурат да, Эсенгул Ибраев зор мээнет менен курган «бийик, кооз поэтикалык имараттын» ажыралгыс бөлүгүнө айлангандыгы бизди ынандырат.

Адабияттын айдынында эң эле көп ырдалган темалардын дагы бирөөсү - Тоо. Өзүн «тоолукмун» деп сезгендердин канчасы кайрылбаган бул темага! Албетте, ар кандай ырга ышкылуулар өз чама-чаркына, шык-жөндөмүнө жараша тоону даңаза кылууга аракеттенишкени бештен белгилүү го. Айрымдарынын тоо тууралуу жазгандары эбак элдин эсинен өчүп, кайра окууга жарабай калганы жашыруун деле эмес. Арийне, кыргыз поэзиясынын жарым кышымдан ашуун убакыт ичиндеги табылгалары аз болбогонун дагы белгилей кетүүгө тийишпиз. Атап айтканда, кыргыз адабиятында профессионалдык чеберчиликтин бийик үлгүсүн көрсөтүп, классикалык онцогон мыкты чыгармаларды мураска калтырышкан керемет акындар А.Осмонов, К.Тыныстанов, С.Эралиев, Р.Шүкүрбеков, Б.Сарногоев жана башкалардын поэтикалык табылгалары. Ушул калемгерлердин катарында Эсенгул Ибраев турары айтпасак да айгине. Ал эми аларды бир сапка тизип, баштарын бириктирип (же байланыштырып дейбизби - А.Э.) турган нерсе - бардыгынын тоону ырдашкандыгы. Айталы, ар биринин көзгө басар чыгармасын так көрсөтсөк, тизме төмөнкүчө болот: А.Осмонов «Кыргыз тоолору», К.Тыныстанов «Ала-Тоо», Р.Шүкүрбеков «Ала-Тоо», С.Эралиев, «Сыйкыр аскалар», Б.Сарногоев «Менин жерим», Э.Ибраев «Тоодон ашкан», «Ала-Тоомо», «Сүйкүмдүү кыргыз жергеси», «Ажайып түндө тоо койну», «Тоо жана мен», «Ала-Тоом», «О, Ала-Тоом», «Тоо болуп, тоого батпай олтурамын», «Түндөрү-ай тоонун» ж.б.

Акын Э.Ибраевдин ушул темадагы ырларына мүнөздүү белгилердин бири катары анын биз жогоруда учкай белгилеп өткөн көл жөнүндөгү ырларынан көрүнгөн терең романтикасы менен чыныгы турмуштук боёктордун жардамы аркылуу көзгө кинотасмадай таасир калтырган ашкере образдуулугун баса көрсөтүү кажет. Ырасында, ушул өзгөчөлүктөрүсүз акындын аталган темадагы ырлары өз үнүн, барк-баасын жоготуп, жалбырагы күбүлгөн дарактай шопойуп калары бышык. Маселен, акындын «Тоо болуп тоого батпай олтурамын» деген ырындагы поэтикалык каражаттарды ырдын композициялык бүтүндүгүнөн ажыратып туруп, же ырдагы жүрөктү козгогон лиризмдин бошовдотуп алып окуп көрөлүчү, авда эстетикалык ырахат ала алар

бекенбиз? Жок, албетте, анткенде ыр чыгарма болуудан калары турган иш.

Акын Э.Ибраевдин поэтикалык имаратына башка жагынан баш багып көрсөк, назарыбызга ириде акындын ичине терең сыр каткан философиялык лирикасы урунары шексиз. Ал эми ошол философиялык ойлорду тулкусуна сыйдырган «ажайып дүйнө» акындын чыгармачылыгынын кайсыл этабында табылгандыгы жөнүндө автордун өзү сүйлөп берсин: «Кандай болгон күндө дагы мен өзүмдөгү поэзиянын гүлдөгөн кези деп элүүдөн өткөндөгү учурумду айтам го. Баягыдай эмоцияга, эргүүгө ээликпей, элүүдөн кийинки ырларым турмушка салмактуу карап, адамдык алакага, мамилеге, философияга, көз караштарга аярайт. Жашоодогу оош-кыйыш, оң-терс көрүнүштөргө көз салып, карангы-жарык, ачуу-таптуу ырлар жазылат экен бу куракта...»¹ Ак сөз дебеске аргабыз жок...

Э.Ибраевдин философиялык лирикасы жөнүндө кең-кесири кеп кылардан мурда адабиятчы К.Артыкбаевдин сын-пикирин эскере кеткенибиз жөндүү. Илимпоз акындын поэтикалык ааламына объективдүү көз чаптырып келип, төмөнкүлөрдү баса көрсөтүптүр: «Эсенгул чынында да нукура чебер акын...Мурда айтылып жүргөн эле ойлордун жаңы тараптарын, багыттарын ачып, байытып, күчтүү логикалык ой жүгүртүүлөрүн бийик көркөмдүктө поэзиянын жугумдуу тили менен айта алгандыгынан. Кыскасы, жаңы мазмунга жагымдуу форманын айкалышы болмоюн чыныгы поэзия жаралбай тургандыгын эстесек, анда мындай чебер айкашуунун мыкты үлгүлөрүн Эсенгулдун ыр дүйнөсүнөн көп эле кездештиребиз».²

Мындан чейрек кылым илгери поэзия бир кыйла өнүгүүнү өз башынан кечирип жаткан жылдары изденгич калемгерлерибиздин бири С.Тургунбаев минтип жазган эле: «Бүгүнкү поэзиянын чагылдыруу сферасы абдан кең - андан күн алдындагы турмуштун бардык салтанаты жана коогасы, ою-кыры өз татаалдыгында камтылууга тийиш. Мына ушундан улам акындын жүгү да оордоп, милдети да кыйындоодо. Акын бүгүн тирликтин көп түстүү кымгуутунан, боз туманынан, ак, карасы аралашып кайнап жаткан айлампасынан адамга бийик рухий канааттануу берерлик гармонияны жана ыйманды көтөрүп чыгуусу, объективдүү дүйнө менен адам руханынын карым-катышынын татаал процессин көрсөтүүсү тийиш».³ Муну эскерип

¹ Ибраев Э. Ырларымдын сексен пайызын жатка билем // Кыргыз Туусу. - 2002. - 2-4-июль.

² Артыкбаев К. Нускалуу ыр дүйнө // Кыргыз Туусу. - 2003. - 28-31-март.

³ Тургунбаев С. Ыр дүйнөсү - ыйык, ак // Кыргызстан маданияты. - 1980. - 26-июнь.

жатканыбыздын себеби - Э.Ибраев биз сөз кылмакчы болуп жаткан философиялык чыгармаларын, өзү айткандай, элүүдөн өткөндөгү учурунда - акындарга оор жүк, жооптуу милдет жүктөлүп аткан кездерде жаратты.

Акын кай темага, кайсы проблемага аяглап өтпөсүн, объективдүү дүйнө жөнүндө теренирээк ой терметип, жаңыча пикир айтууга далбас урат. Бул анын поэзия окурмандарына жасаган астейдил мамилесинен кабар берет.

Акындын пейзаждык лирикасында табияттын анчейин гана жаныбыз сүрөтү эмес, анда кыргыз турмушунун тамыр кагышы сезилет.

Махабат лирикасында лирикалык каармандын ой-туйгусун, ички сезимин, дүйнөгө, турмушка болгон мамилесин, сүйүү күчүн өтө чебер сүрөттөп, романтизациялайт. Аялдын сырткы келишкен келбетин, суйкайган түспөлүн, ажайып күлкүсүн, назданган сулуулугун поэтизациялоо арбын. Акын өзүнүн эң кымбат, эң аялуу сезимин туулуп өскөн жерине, ата-энесине, өмүрлүк жарына багыштайт. Көп учурда лирикалык каармандын ролун автор өзү аткарат.

Акындын өмүр-өлүмгө, турмуш-жашоого, жаштык-карылыкка, мезгил-мейкиндикке карата болгон ички ой-толгонууларынын натыйжасында келип чыккан философиялык лирикасында убакыттын учкулдугу, өмүрдүн тездигин айтуу менен гана чектелбестен, өзүнүн жеке сезимдерин бүткүл адамзат турмушу, тагдыры менен жуурулуштуруп жиберет.

Граждандык лирикасында да кыйкырык сөздөр, кооз фразалар жок, аларда да акын таасын сөздөр менен өз идеясын ийкемдүү ачып берүүгө жетишет.

Э.Ибраев кыргыз турмушуна өтө мүнөздүү, типтүү болгон көрүнүштү тандап алып, анын реалдуу сүрөтүн кылдат, чебер тартып берет. Мында акын татаал салыштыруу, шөкөттүү поэтикалык жандандыруу, күчөтүлгөн метафоралык, метонимиялык образды чебер пайдаланууга жетишкен. Демек, кыргыз поэзиясынын картасынан эбак өз ордун аныктап алган чебер акындын лирикалык чыгармалары туурасында айткандарыбыз кийинкилер үчүн аксиома катары кабылданууга тийиш эмес. Акындын поэтикалык чыгармаларын дагы тереңдетип изилдөө, андагы ийгиликтер менен бирге оош-кыйыштуу жагдайларга да көңүл буруу келечектин иши.

Иштин экинчи главасы «**Сатириктин көркөм дүйнөсү**» деп аталып, биринчи параграфта акындын сатираларынын поэтикалык түзүлүшү жана өзгөчөлүгү каралат. Акындын «Жоор аттын арманы», «Эки Чоокен», «Чуу

куйрук» аттуу алгачкы сатиралык саамалыктарына салыштырмалуу кийинки жыйнактарында акын изденүүчүлүк чеберчилигин өөрчүтүп, сарказм, гротеск, какшык-каймаңалуулук өңдүү көркөм сөз каражаттарын кеңири жана орундуу пайдаланууга жетишкен.

Э.Ибраевдин сатира жанрыша кайрылып калуусуна ага биринчиден, табиятынан энчилген талант, шык себеп болсо, экинчиден, өзү издеген мөлтүр булактын көзү «Чалкан» журналына өндүрүштүк практикага барып калып, ал жерден белгилүү куйкум сөз зергерлери А.Убукеев, М.Алыбаев, М.Турсуналиев, Ж.Алыбаев жана башкалар менен бирге иштешип калышы чоң түрткү берген.

Эсенгул Ибраевдин «Таң шоокуму» аттуу сатиралык ырлар жыйнагы 1968-жылы жарык көргөн. Китепте «Качып кетиптир», «Балпык», «Эчак толтурмак экен», «Иттигим бар», «Антерин го антемин», «Профессор болмок» сыяктуу сатиралык ырлары кирип, буларда көбүнчө турмуштук-социалдык темага кайрылып, негизги идеясы көрөлбастыкка, ичкиликке, же Райкандын сөзү менен айтканда «жинди сууга» каршы күрөшүү болгон. Бул жыйнак окурмандар тарабынан жылуу кабыл алынган. 1970-жылы «Ичин күйсө» деген ат менен сатириктин кезектеги жыйнагы басылган. Ага 25 сатиралык ыр, 15 тамсил, 18 эпиграмма киргизилген. Кызмат абалынан пайдаланып, өз керт башынын кызыкчылыгын көздөгөн мансапкор-жегичтерди, коомдук мүлккө кол салып, бүтүн ишти бүлдүргөн мите кейпиндегилерди «Ошент» деген ырында кер какшык менен келиштире сындап өткөн. «Таштанды» деген ырында болсо кара курсактын айынан өз балдарынын бактысына балта чапкандарды келекелейт.

Э.Ибраевдин сөз болуп жаткан жыйнагында «ырсаляктоодон» баштап, «мыскылдуу», «жасакерлүү», «лирикалуу», «күнөөлүү» сыяктуу күлкүнүн көп түрлөрүн сатиралык-юмордук каражат катары пайдаланат.

Ар бир терс образ күлкүнүн күчү аркасында жаралат. Адамдын жүрүш-турушундабы, мүнөзүндөбү орун алган кылык-жоруктарын ар бир сатирик өзүнүн поэтикалык чеберчилигине жараша ар кандай маанайда көркөм сүрөттөп берет. Э.Ибраев аталган жыйнактагы «Чыга качтым» аттуу ырында илим-билимден кабары жок, күйөөсүнүн аркасы менен жумушка орношуп алып, же иштеген ишин жарытпай, же үй-бүлөсүн жыргатпай эки ортодо жүргөн баягы Мидиндин «ак кол, ак чүчүнө» окшош типти сүрөттөйт. Ал эми «Жайлуу болсун» (эненин кошогу) аттуу сатирасында эненин баласына

тирүүлөй кошок кошуусунун себеби иликтенет. Ырда эненин адептүүлүккө, ыйманга чакырган акыл кенешин баласы башкарма болгондон кийин кулактын сыртынан кетирип, кызмат абалынан пайдаланып колхоздун коюн койдой, уюн уйдай «жугуп», буудай, арпа дегенден эч нерсе калтырбай шыпырып, сайрандап жүрүп, акыры «кыңырыш иш кырк жылда» дегендей анын бети ачышып, он беш жыга соттолот. Ошондо эне шордуунун зар какшап айтып турган сөздөрү: «Абайла деп какшадым, // Акылга кулак какпадың. // Урмат-сый көрөр чагымда, // Ушулбу сенден тапканым? // Жалгызым эми бара бер, // Жайлуу болсун жатканың!...»¹

Э.Ибраев «Турмуш агымдары» (1978), «Эңсөө» (1981), «Белес» (1984), «Күндөр - менин канатым» (1989), «Дабан» (1993) сыяктуу жыйнактарындагы сатира, юморлорунда Т.Сыдыкбековдун «Биздин замандын кишилери» романындагы Чегиртке, М.Алыбаевдин «Осмонаалы лөөкүй» аңгемесиндеги Өмүралы, К.Каимовдун «Сонку жолугушуу», «Начальниктин кабагы» сатиралык аңгемелериндеги Мамбеткул, Сапий сыяктуу эле өтө таасын тартылган Мадрайымдын жандуу образын жарата алган. Мына, мисалы, Э.Ибраевдин сатираларында келекеленген типтер: Алдына келген кылмышкердин ишин тергебей, колундагы акча катылган «түйүнчөгүн» тиктеген паракор прокурор («Түйүнчөгүн ала келгендер»); көз боёмочу циркачты өзүнө жолдош кылып алууну көздөп, цирктин директоруна акча сунган соодагер («Калтырдып кетүүнү сураптыр»); уулунун канчанчы класста окуунун билбеген кайдыгер ата («Чолом жок»); студенттин ата-энесин, тууган-туушканын азап чектире убара кылган, өзүн министрден кем сезбеген паракор мугалим («Ошону билбейсиңби»); онду сүйрөлүп жүрүп араң аяктаган бүтүрүүчү («Туура айтасың, атаке»); паракор мугалимден билим алып, «ветврачтык» дипломго ээ болуп, анан төөнүн эки өркөчүн шишик деген жогорку маалыматтуу адис; («Күлбөй турган жорукпу») М.Горькийдин: «Эгерде сиз кандайдыр бир жан бакты, алдым-жуттум, аракеч Ивановду жазгыңыз келсе, анда аны жалпылаштыруу керек. Анын себеби, жеке Иванов гана алдым-жуттум, аракеч, жанбакты эмес, андан башкалар да толуп жатпайбы. Ошондуктан Ивановду тип кылып көрсөтүңүз, Ивановго окшогондор ал чыгармаңыздан өздөрүн көрүп тургандай болсун»² - дегенин

¹ Ибраев Э. Ичин күйсө. - Ф.: Кыргызстан, 1970. - 44-б.

² Горький М. О литературе. - М.: Сов. писатель. - 1995. - С. 437.

эске түшүрсөк, Эсенгул Ибраевдин Мадрайымы баш болгон көркөм типтер өздөрүнүн оригиналдуулугу менен окурмандын эсинде көпкө сейин сакталат.

«Биздин жаркыраган коомубузда эл арасында эски калдыктардын таасиринде жүргөндөр даге болсо жок эмес. Ушакчылар, кошоматчылар, ачык ооздор, бюрократтар жана башка жаман сапаттардагы кээ бир адамдардан арыла элекбиз. Ушул өндүүлөргө каршы күрөшүү үчүн биздин коддонгон куралдарыбыздын бири куйкалагыч сатира менен юмор болот»¹. Ырасында эле, Мидин Алыбаев санап өткөн терс көрүнүштөр болуп келген, боло да бермек. Андыктан андайларды сатиранын отуна кактап, куйкалап, такай күрөш жүргүзүү Э.Ибраев сыяктуу таланттуу акындарыбыздын дайыма короолунда турган.

Өлкөбүз эгемендүүлүккө ээ болгондон бери элибиз экономикалык, рухий кризисти баштан кечирип келе жатат. Мындай өткөөл мезгилдин тоскоолдуктарына майышпай, коомдогу ар кыл жат көрүнүштөргө каршы акындык дагы, атуулдук дагы милдетин өтөп, нукура чындыкты жар салууга бардык эле калемгерлердин чыгармачылык дарамети жетише бербеси белгилүү. Э.Ибраев бүгүнкү өзгөргөн коомдун реалист сүрөткери, сынчысы боло алгандыгын биз «Эсенгулдун ырлары» жыйнагынан көрө алабыз. Ал кыргыз поэзиясынын өрүшүнө сатиралык, лирикалык мыкты ыфлардыш тобун алып келген акындын 1998-жылы «Шам» басмасынан жарык көргөн алкоого арзырлык поэтикалык төлдөрүнүн бири. Биздин бул ой-корутундубузда жыйнактын сатиралык бөлүмүндөгү ондогон ыр түрмөктөрү ыфастай алары шексиз. Сатираларында автор акыркы он жылдыкта орун алган ар кыл жат көрүнүштөрдү акыйкат сынга алуу менен коомубуздун сасык иддеттерден тазаланышына салым кошту. Акындын чыгармаларынын темасы турмуштун кайнап турган жеринен алынгандыгы менен катар эле ойду жогорку көркөмдүктө берүүгө жетишкендиги менен да баалуу. Автор окурмандарга кайрылуусунда: «Турмуштун ысык-суугунан, ак-карасынан, түмөн түйшүгүнөн, кайгы-касиретинен, толгон карама-каршылыктарынан улам жаралган бул ой чабыттары сиздерди кайдыгер калтырбас деген ойдомун»² - деп, белгилеген. «Биз качан дилибизди тазалайбыз, // Эмнеликтен ынак, тыгач жашабайбыз, // Эмнеликтен томуктай кемчиликти // Тоодой кылып көрсөтүп жазалайбыз? // Арам санап аддыртан тоорушабыз, // Таш ыргытып таманды

¹ Алыбаев М. Сатираныю оту менен // Ленинчил жаш. - 1995. - 21-сен.

² Ибраев Э. Эсенгулдун ырлары. - Б.: Шам, 1998. - 216-б.

жоорутабыз, // «Гүлдөй назик көңүл» деп ырдайбыз да, // Күддөй тепсеп көңүлдү оорутабыз...»¹ Ырда негизги идея так, таасын көркөм сөз каражаттар аркылуу берилип, ынтымак, биримдик болбосо, бири-бирин бутунан тартса, «пил да болсо жыгылат, миң да болсо кырышат»-деген түшүнүктү эске салгансыйт.

Эсенгул Ибраев аялзатынын мүнөзүндө орун алган терс сапаттарды атактуу Мидин агасынын жолу менен өзгөчө күйдүргү сөздөрдү таап, сындап өтөт. Жыйнактагы, «Самопал», «Эркектер», «Жазып койдум» аттуу сатираларында өтө ийкемдүү сатиралык каражаттарды колдонуп, таамай мелжеп, бутаны даана атат. Маселен, азыркы тил менен айтканда, «самопал» аттуулардын коомдун бардык катмар, чөйрөлөрүндө жугуштуу илдеттей тез тарап жатканын айтат. Ырда ууздай кызга баш кошуп, анан сүйүнгөндүн ордуна, көңүлү чөгүп күйүнгөн Шуулдактан досу «не болду капа болушка» деп сураса, ал: «Жөнүм бар капа болуштун, // Жосунсуз ишке жолуктум. // Сага айтпай сырды кимге айтам, // Самопал эке-ен колуктум...»²-деп, жооп берет. Бул жерде автор азыркы коомдогу күнүмдүк тиричилигибизде кездешкен ар кандай жасалма, сапатсыз нерселерди «самопал» деген метафора менен таамай туюнтуп берген.

«Самопал» деген сөз неологизм катары көп улуттуу совет өлкөсү ыдыраган өткөөл мезгилде келип кирген. Ошол мезгилде ар кандай стандарттык нормага дал келбеген жасалма, сапатсыз буюм-теримдер жана башкалар жасала баштаган. Жогорку текстте «самопал» образ түзүүчү функцияны аткарып жатат, ал өтмө мааниде колдонулду. Колукту - «самопал» анын нравалык дегредациясынын белгиси. Ырда мыкты табылган көркөм каражат менен бирге юмор да орун алган. Бул сатириктин жакшы табылгасы катары бааланууга тийиш.

Акындын «Ичиң күйсө» сатиралык жыйнагында аллегориялык образ катары карышкыр, түлкү, карагер ат, эчки, чычкан, мышык жана башкалар катышат. Бул каймана маанидеги персонаждардын кайсы бирөөлөрү акындын кийинки «Эңсөө», «Белес», «Дабан», «Эсенгулдун ырлары» жыйнактарында улам кайталанып, көп кездешерин байкайбыз. Арийне, муну бир эле темада сөз кылып, бир эле көрүнүштүн айланасында кеп козгоо десек чекилик кетирген болор элек. Акындын ар бир жыйнагындагы тамсилдери бири-бирине

¹ Ибраев Э. Эсенгулдун ырлары. - Б.: Шам, 1998. - 216-б.

² Ошондо. - 218-б.

такыр окшобогон ар кыл көрүнүштөрдү, ар кандай окуяларды баяндаган өзүнчө бир өзгөчөлүктөргө ээ.

Акын «Эңсөө» жыйнагындагы «Кызыл мекиян» тамсилинде азыркы турмуштагы актуалдуу проблемалардан болгон «мээримсиз энелер» жөнүндө сөз козгойт. Тамсилде кадимки эле мекиян каалагандай доорон сүрүп жүрүп, балапан баккысы да келбей калган, ошон үчүн ал аны өрдөккө өткөрүп берет.

Басканы, турганы, кыйкырганы тигилердикинен башкача, айрыкча күн ысыганда өрдөктөр майпанчашып көлмөгө шашса, жөжө болсо тескери жакка басат. Анга түшпөсүн, ташка урунбасын, сазга тыгылбасын, мышыкка жем болбосун деп өрдөк байкуштун бир буту көлдө, бир буту чөлдө болуп жүрүп чоңойтот. Өрдөктүн тарткан азабынын акыбети кайтып, жөжө баарына ырайымдуу, энесине кайрымдуу, акыл эстүү болуп, бат эле короз атка конот. Бул кабарды өз энеси мекиян угуп алып, «алып бергиле баламы»-деп, арызданып, калыска киши чакырат. Аягында сатирик: «Эгер биз калыс болсок- // Кызыл мекияндайларга айтаар элек бек: // -Бала төрөлгөндүкү эмес, // Баккандыкы, // Азап-тозогун тарткандыкы ...»¹-деген саптар менен турмушта баласын таштап кеткен «Мекиян» өңдүү энелерге эскертүү жасап, аларга моралдык таалим-тарбиялоо берүүгө аракеттенет.

С.В.Михалков: «Бизде тамсил жазышса тили боюнча да, темасы боюнча да жүз жыл мурун жазылгандай жазылат. Жаратылган мүнөздөрү боюнча тамсил жаңы болуу керек. Ошондуктан мен бул жанрдын тематикасын да, келечегин да кеңейткиле, мурда жазылгандарды кайталабагыла дегим келет»²-дейт. Э.Ибраевдин алдамчылыкка, жатып ичер жанбактыларга, кошоматчыларга, өзүмчүлдөргө, бюрократтарга, элди алдаган мамлекеттик ишмерлерге арналып, ар кыл тематикада жазган тамсилдери С.В.Михалковдун койгон талаптарына жооп берерлик. Мына ушундай жаңы заман шартына жараша жаңы тема, жаңы идеяларды чагылтууда акын Э.Ибраевдин талбай эмгектенип келе жаткандыгыш акындын «Эсенгулдун ырлары» китебиндеги «Керкашка менен Суркашка» тамсилинен көрөбүз. Тамсилде «Керкашка менен Суркашканын» аллегориялык образы менен бүгүнкү күндүн бирден-бир актуалдуу көрүнүшү - мансап үчүн алпурушуп, ат салышкан «шайлоо» талапкерлеринин бет пардасын сыйрып, элестүү, мурчтуу сөздөр менен

¹ Ибраев Э. Эңсөө. - Ф.: Кыргызстан, 1998. - 79-б.

² Михалков С. Китепте: Тамсил сыры. - Ф.: Мектеп, 1970. - 106-б.

ашкерелеген. Тамсилде Керкашка менен Суркашка алдына мал салбаган күлүктөр, алмак-салмак чабылып байге бербей эч кимге, бири-бирине барабар жүрүшөт. Күндөрдүн бир күнүндө күлүктөрдүн өзүнчө бир үйүр-тобу түзүлүп, ага башчы шайлайлы деп, эки-үч тулпардын кандидатурасы коюлат. Талапкерлердин ичинен эң мыктысы болуп байгени Суркашка утуп, үйүр башы болуп шайланып калат. Сатирада автор турмушта өтүп жаткан көрүнүштөрдүн жаман жактарын сынга алат.

Негизинен, акындын сатираларык чыгармаларында азилден баштап, каймана айтылган кер какшык, чымчыкейлерден, курч сарказмга чейин жолугат.

«Достук азилдер» сатиралык өзгөчө жанр. Анда адамдын жакшы сапаттарын даңазалай келип, аягында бир аз чымчып өтөт.

Э.Ибраевдин дээрлик бардык азилдеринде анын негизги табиятына жараша адамдын ишиндеги, мүнөзүндөгү же жүрүш-турушундагы кээ бир мүчүлүштүк жактарын сөөктөн өткөрүп, чучукка жеткиргендей кылып жолдоштук сынга алып, чымчылоо ыкмасы жок дээрлик. Бул акындын кемчилиги десек жаңылышпаган болор элек. Ушундан улам болсо керек, акындын достук азилдери Мидиндикине окшоп ооздон-оозго өтүп, эл арасында айтышып жүргөн фактылары сейрек учурайт. Эсенгул Ибраев бул жанрды өнүктүрүүгө бүтүндөй чыгармачылык талантын багыштап, атайын артынан сайа түшүп, дитин койбостон белгилүү окуяларга байланыштуу гана кайрылган.

Экинчи параграф **«Акындын поэмаларынын идеялык-көркөмдүк табияты»** деп аталат.

Акындын «Эсенгулдун ырлары» аттуу ыр топтомундагы «Ойлон кыргыз» аттуу публицистикалык поэмасында жаштардан социалдык-нравалык, идеологиялык татаал маселерге олуттуу көңүл буруусун түздөн-түз талап кылган чакырыкчыл идеялар арбын. Автор акыркы он жылдык оош-кыйыш турмушубуздан орун алган ар кыл жат көрүнүштөрдү акыйкат сынга алуу менен бирге окурманды активдүү турмуштук позиция тутууга үңцөйт: «Төбө чачын жулган кыргыз, // Төрт аяктап турган кыргыз. // Төрөлөрү элин тоноп, // Төбөсүнөн урган кыргыз, // Төрт бөлүнүп турган кыргыз, // Курган кыргыз, // Курган кыргыз...»¹ Ушул түрмөктөн айкындалып тургандай, көп улуттуу совет өлкөсү ыдырай элек кезде анчейин билинбеген

¹ Ибраев Э. Эсенгулдун ырлары. - Б.: Шам, 1998. - 184-б.

кыргыздын уруу-урукка, жер-жерге, саясий кландарга жана башкаларга бөлүнүш адаты сонку кездерде одурайып көрүнүп турганы эч кимге жашыруун эмес. Белгилей кетүүчү нерсе, ушул айыкпас дартты ар бирибиз сезип-туйганыбыз менен ушуга дейре бир дагы акын Эсенгул Ибраевчилик таасын айтып чыгууга белсенбеген.

Поэмада элдин эртеңкисине камкор атадай күйүп-бышкан акындын жанын кашайткан чындык табигый түр-түспөлүнөн ажырабаган тейде реалисттик боёктор менен тартылган. Чышдыгында эле коомдук турмушубузда өтүп жаткан ар кыл кубулуштарды өз ченеминен бөксөртпөй да, ашырбай да чагылдырып берүү миссиясы мына ушул поэмада жүзөгө ашкандыгын танууга болбойт. Бул чыгарма демократиялык өнүгүүгө багыт алган коомубуздун күнгөйү менен тескейин таасын белгилеп, келечекке карай кетүүчү туура жолду көрсөтүп бергендиги менен баалуу.

Акындын кийинки «Бакытка жетем десең» аттуу публицистикалык поэмасы жогоруда сөз болуп жаткан поэмалардай эле анын поэтикалык «картасында» салмактуу орунду ээлеген көркөм дөөлөттөрдүн бири. Автор замандын терс көрүнүштөрүнө күйүп-бышып, муундан-муунга өтүп келе жаткан салт-санаабыздын акырындап жок болуп бара жатканына ашкере кейийт.

Жалпысынан алганда, Э.Ибраевдин публицистикалык поэмалары ынанымдуулугу, турмуш чындыгына төп келгендиги менен окурмандарды өзүнө тартып, алардын ой-дүйнөсүнө өзгөчө эстетикалык асыл нарк тартуулап, улуттук казнабызды байытууга үлүш кошкон мыкты чыгармалардын катарын толуктагандыгы менен баалуу.

Орус элинин улуу акыны Пушкиндин айтылуу «Алтын балык...» жомогу арадан канча убакыт өтсө да нарк-насилин бөксөртпөдү, ага болгон окурмандардын арзуусу да басандабады. Буга Эсенгул Ибраевдин «Балыкчы жана алтын балык тууралуу жомок» аттуу поэмасы айкын күбө. Аталган поэма Пушкиндин «Алтын балык...» жомогуна мыкты пародия боло алаары шексиз. Поэманын өзүнчө бир таасирдүү күчкө ээ кылган критерийлердин бири анын идеялык-көркөмдүк салмагынын бийиктиги. Поэмадагы чалдын анкоолугу, кемпирдин ач көздүгү кудум эле Пушкиндин «Алтыш балыгындагы» чал кемпирдин образына окшош. Дагы бир өзгөчө белгилеп кое турган нерсе, Эсенгул Ибраев Пушкиндин жомогунун формасын пайдаланып, жалпы адамзаттык глобалдуу экологиялык проблеманы козгогондугу. Автор аны

бийик идеялык-көркөмдүк жана жогорку чыгармачылык деңгээлде иштеп чыккан.

Корутундулап айтканда, акындын «Ойлон., кыргыз», «Жан дүйнө жаңырыгы», «Бакытка жетем десең», «Балыкчы жана алтын балык тууралуу жомок» аттуу поэмалары бүгүнкү коомдун маанилүү проблемаларын нукура тереңдикте чагылдырганы менен баалуу. Бул калемгердин өз элинин тагдырына кайдыгер карабаган өтө баамчыл, патриот акын экендигин тастыктайт.

Диссертациялык иштин корутундусунда изилдөөдөн келип чыккан жыйынтыктар берилди.

Э.Ибраев балдардын көркөм дүйнөсүн ого бетер сулуулап, алардын эстетикалык табитине ылайык нагыз турмуштун өзүн сүрөттөп берген чебер психолог акын.

Көп кырдуу чыгармачылык изденүүлөрдү баштан кечирип, көп сандаган поэтикалык туундулар менен табылгалардын татыктуу автору болуп келаткан акындын махабат, пейзаждык, граждандык, философиялык лирикасында салттуу, ошону менен бирге эле өзүнө гана тиешелүү жекелик касиеттер даана байкалат.

Э.Ибраевдин сатиралык чыгармаларындагы, тамсилдериндеги типтүү аллегориялык образ жаратуу чеберчилиги өзгөчө баамга урунат. Акындын сатиралык туундуларын бир жагынан жеңил демор, экинчи жагынан ачуу сарказм коштоп жүрөт.

Э.Ибраевдин публицистикалык поэмаларына идеялык-эстетикалык жетилгендик жана бийик поэтикалык чеберчилик мүнөздүү. Алар турмуш чындыгына төп келгендиги менен окурмандарды өзүнө тартып, калкыбыздын ой-дүйнөсүнө өзгөчө эстетикалык нарк тартуулап, улуттук казнабызды байытууга үлүш кошкон чыгармалардын катарын толуктагандыгы менен баалуу.

Э.Ибраевдин көркөм дүйнөсү бай, көп кырдуу, анын эстетикалык таасирдүүлүгү күчтүү. Акын жараткан лирика менен сатиралар кыргыз поэзиясынын алтын казасына кошулган чоң салым болот деген ишенимдебиз.

Изилдөөнүн негизги мазмуну төмөнкү эмгектерде жарык көрдү:

1. Э.Ибраевдин сатираларынын эволюциясы. Современность: философские и правовые проблемы. Книга 1. - Бишкек, Институт философии и права, 2003. - 20-27-б.
2. Эгемен жылдар Эсенгулдун ырларында / Китепте: Бектурсун Алымов.- Бишкек, 2003. - 395-399-б.
3. Э.Ибраевдин пейзаждык лирикасынын стилдик табияты // Новые информационные технологии в образовании. Материалы четвертой международной научно-практической конференции. Респ. Казакстан.- Алматы, 2003. - 89-92-б.
4. Э.Ибраев.-Кыргыз адабиятынын тарыхы, VII том. - Бишкек, 2002. - 389-407-б. (ф.и.к., Ч.Турсунбеков менен авторлош)
5. Э.Ибраевдин балдарга арналган чыгармаларынын идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүктөрү // Вестник КНУ им. Ж.Баласагына. Сер.: филол. науки, 2004. - Вып.4. - 0,5 б.т.
6. Э.Ибраевдин тамсилдери жана достук азилдериндеги поэтикалык изденүүлөр // Вестник КНУ им. Ж.Баласагына. Сер.: филол. науки, 2004. - Вып. 4. - 0,3 б.т.
7. Э.Ибраевдин граждандык лирикасынын традициялык жана жаңычылдык белгилери // Изв. ВУЗов. Бишкек, 2004. - № 6. - 0,3 б.т.

Э.Акуновдун 10.01.01- кыргыз адабияты адистиги боюнча
«Э.Ибраевдин поэтикалык дүйнөсү»
аттуу кандидаттык диссертациясына

АННОТАЦИЯ

Эмгекте биринчи жолу Кыргыз Эл акыны Э.Ибраевдин чыгармачылыгына системалуу илимий изилдөө жүргүзүлдү.

Э.Ибраев лирика менен сатиранын кош тизгинин колго алып, бул эки жанрдын тең ички сырларын терең өздөштүрүп, өзүн калайык-калкка чоң устат катары тааныта алган.

«Акындыктын машакаттуу жолунда» деп аталган биринчи главада Э.Ибраевдин адабиятка келиши, алгачкы изденүүлөр, балдар дүйнөсүн көркөм изилдөөдөгү жемиштүү табылгалары тууралуу сөз жүрөт.

Биринчи параграфта акындын балдардын эстетикалык табитин өстүрүп, акыл-эсин жетилтүүгө көмөк кошкон дүйнө таанытуучулук мазмундагы ырлары талдоого алынды. Ошондой эле балдар лирикасынын таалим-тарбия берүүчүлүк табиятына орчундуу көңүл бурулду.

Экинчи параграф «Акындын лирикасындагы салттуулук жана өзүнчөлүктүн карым катнашына» арналып, мында Ата Журт, өмүр-тагдыр, махабат сыяктуу традициялык темалардагы акындын изденүүлөрү жана оригиналдуу табылгалары тууралуу сөз жүрөт.

Экинчи главада «Сатириктин көркөм дүйнөсү» 'иликтөөгө алынып, акындын сатиралык ырларынын табияты, анда колдонулган троптун ээлеген орду жана кызматы, сатириктин көркөм табылгалары ар тараптан каралып чыкты.

Экинчи главанын экинчи параграфы акындын поэмаларынын идеялык-көркөмдүк табиятын талдоого арналган.

Корутундуда Э.Ибраевдин кыргыз адабиятында алган орду аныкталып, анын лирика менен сатира жанрына кошкон чоң салымы мүнөздөлөт.

АННОТАЦИЯ

на кандидатскую диссертацию Э.Акунова на тему:

«Поэтический мир Э.Ибраева»

по специальности 10.01.01- кыргызская литература.

В работе впервые предпринимается попытка системного изучения поэзии Народного поэта Кыргызской Республики Э.Ибраева.

Э.Ибраев внес значительный вклад в кыргызскую литературу как тонкий лирик и талантливый сатирик.

Диссертация состоит из введения, двух глав и заключения.

Первая глава «На тернистом пути поэзии» посвящена изучению детской поэзии Э.Ибраева, его поискам и находкам. Здесь особо выделяется лирика, имеющее познавательно-воспитательное значение.

Во втором параграфе первой главы рассматривается взаимоотношение традиционного и индивидуального в его поэзии. Э.Ибраев, обращаясь, к таким традиционным темам, как тема родины, любви, жизни и смерти, находит к ним оригинальный подход, создает свежие поэтические образы.

Вторая глава «Художественный мир поэта-сатирика» посвящена анализу сатирических произведений Э.Ибраева. При этом диссертант большое внимание уделяет выявлению оригинальных находок поэта, особенностям его сатирических художественных средств.

Во втором параграфе второй главы рассмотрено идейно-художественное своеобразие поэм Э.Ибраева.

В заключении определены роль и место поэта в истории кыргызской литературы.

Annotation

to the doctoral dissertation by E.Akunov on a theme
"The poetic world of poetry of Esenqul Ibraev"
on a specialty 10.01.01- Kyrqyz Literature.

In a thesis we can observe the systems analysis of Kyrgyz Republic's people's poet E.Ibraev poetry.

Being a shrewd lyric poet and talented satirist E.Ibraev made a significant contribution in Kyrqyz Literature.

Dissertation contains the introduction, the parts and conclusion.

The first part called «On a difficult path of poetry» is devoted to the studying of poet's child poetry, his searches and devices. The lyric having cognitively educational meanings is singled out there.

In the second paragraph of the first chapter the relations between traditional and individual features in his poetry is considered. E.Ibraev paying attention to the traditional themes as theme of Motherland, Love, life and death, has an original approach and creates first poetic characters.

The second chapter "The dramatic world of a poet" is devoted to the analysis of the satirical works by E.Ibraev. More than that the defender of thesis pays great attention to the detailing the original poet's devices especially his satiric dramatic means.

The second paragraph of a second part is dedicated to the dramatic and principal originality of E.Ibraev's poems.

In a conclusion the role and place of a poet in the Kyrqyz Literature has been defined.